

24. Wetzel, H. *Research Finds Prison Education Programs Reduce Recidivism* [Electronic resource] // Mackinac Center for Public Policy. – 2023. – Available at: <https://www.mackinac.org/pressroom/2023/research-finds-prison-education-programs-reduce-recidivism> (accessed on: 14.12.2024).

25. Davis, L.M. *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta-Analysis of Programs that Provide Education to Incarcerated Adults*. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2013. – 265 p.

26. Belenko, S., Hiller, M., Visher, C., Copenhaver, M., O'Connell, D., Burdon, W. *Policies and practices in the delivery of HIV services in correctional agencies and facilities: results from a multisite survey* [Electronic resource] // *Journal of Rehabilitation and Health Care*. – 2013. – Vol. 19, №4. – P. 293–320. – DOI: <https://doi.org/10.1177/1078345813500252> (accessed on: 14.12.2024).

27. Crewe, B., Liebling, A., Hulley, S. *Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons* // *Australian and New Zealand Journal of Criminology*. – 2011. – Vol. 44, №1. – P. 94-115.

FTAMP: 04.41.41

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.003

М.Б.Сыздыкова¹, Ж.О. Әбікенов^{1*}
¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы,
*e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru

ҰЛТТЫҚ (ЭТНИКАЛЫҚ) АЗШЫЛЫҚТАР ҚОҒАМДАҒЫ ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМДІ НЫҒАЙТУ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Аннотация

Этномәдени азшылықтардың әлеуметтік құбылысы әртүрлі әдіснамалық жүйелерді қолдана отырып, гуманитарлық және әлеуметтік ойдың әртүрлі салаларында кешенді ғылыми талдауды қажет етеді. XX ғасырда «этномәдени азшылық» ұғымы бірнеше рет әртүрлі бағыт ғалымдарының назарында болды: заңгерлер, саясаттанушылар, тарихшылар, мәдениеттанушылар, этнографтар мен әлеуметтанушылар. Этномәдени азшылықтардың өмірінің белгілі бір аспектілерін зерттеу, олардың ғылыми білім саласы үшін басым болып табылатын маңызды сипаттамаларды анықтау маңыздылығы өте ауқымды. Осы мақалада зерттелетін құбылыстың мәнін неғұрлым толық түсінуге этномәдени азшылықты анықтаудағы барлық қолданыстағы тәсілдерді түсіндіру және салыстыру арқылы қол жеткізіледі. Сондай-ақ, біз бұл мақалада қоғамымыздағы күнделікті өмір сүру барысында қолданып жүрген этносаралық дәстүрлі және инновациялық мәдениеттірімізді талдап, салыстырмалы тұрғыда талқылаймыз. Талдау барысы жүргізілген зерттеу нәтижелеріне негізделеді. Мақалада, жаһандану барысында өзгерістерге ұшырап жатқан дәстүрлеріміздің ұлт болашағына және халықтың әлеуметтік жағдайына тигізетін әсеріне сараптама жасалады. Қазіргі дамушы қоғамда дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің проблемалары ерекше орын алады. Дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің үйлесімділігі, бір жағынан дамудың, екінші жағынан қоғам үшін уақытпен тексерілген ең маңызды құндылықтарды сақтаудың кепілі болып табылады. Мақалада бұл мәселе дәстүрлі негіздерді сақтау ұлттық бірегейлікті сақтаудың қажетті шарты болып табылатын көпұлтты қоғам контекстінде қарастырылады.

Түйін сөздер: этникалық азшылық, бірегейлік, этномәдениет, ұлт, дәстүр, инновация, көпұлтты қоғам, әлеуметтік-мәдени даму

М.В. Syzdykova¹ , Zh.O. Abikenov¹
¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

NATIONAL (ETHNIC) MINORITIES AS AGENTS OF STRENGTHENING INTERETHNIC HARMONY IN SOCIETY

Annotation

The social phenomenon of ethnic and cultural minorities requires a comprehensive scientific analysis in various fields of humanitarian and social thought using various methodological systems. In the twentieth century, the concept of an "ethnocultural minority" was repeatedly in the focus of attention of scientists from various fields: lawyers, political scientists, historians, cultural scientists, ethnographers and sociologists. It is of great importance to study certain aspects of the life of ethnic and cultural minorities, to identify the most important characteristics that are a priority for their field of scientific knowledge. A more complete understanding of the essence of the phenomenon under study in this article is achieved by interpreting and comparing all existing approaches to the definition of an ethnocultural minority. This study examines the interrelation between traditional and innovative cultural practices within an interethnic context, emphasizing their role in the daily life of society. The analysis is conducted based on empirical research findings, ensuring a comprehensive evaluation of cultural transformations. Furthermore, the study investigates the evolving nature of traditions under the influence of globalization, assessing their implications for national development and the socio-economic status of the population. In the context of contemporary societal progress, the interplay between traditional and innovative cultural paradigms holds particular significance. The balance between these cultural dimensions not only fosters societal advancement but also ensures the preservation of fundamental values that have been validated over time. This article explores these dynamics within a multinational framework, highlighting the importance of maintaining traditional foundations as a crucial factor in sustaining national identity.

Keywords: ethnic minority, identity, ethnoculture, nationality, traditions, innovation, multinational society, socio-cultural development

Сыздыкова М. В.¹ , Абикенов Ж. О.¹
¹Кызылординский университет имени Коркыт Ата
г.Кызылорда, Республика Казахстан

НАЦИОНАЛЬНЫЕ (ЭТНИЧЕСКИЕ) МЕНЬШИНСТВА КАК СУБЪЕКТ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Социальный феномен этнокультурных меньшинств требует комплексного научного анализа в различных областях гуманитарной и социальной мысли с использованием различных методологических систем. В XX веке понятие «этнокультурное меньшинство» неоднократно находилось в центре внимания ученых разных направлений: юристов, политологов, историков, культурологов, этнографов и социологов.

Изучение различных аспектов жизни этнокультурных меньшинств играет решающую роль в научных исследованиях. Особое внимание уделяется выявлению отраслевых характеристик, имеющих приоритетное значение для данной области научных знаний. В представленной статье рассматриваются принципы и механизмы формирования этнокультурных меньшинств. Кроме того, проводится исследование межэтнического взаимодействия традиционной и инновационной культуры, отражающее их влияние на повседневную жизнь общества. Анализ основан на уязвимости эмпирического исследования,

проведенного с учетом научной достоверности и объективности. В работе влияние на экономические процессы в процессах социальных преобразований в условиях глобализации, а также их роль в будущем нации и экономической политике. В условиях динамичного развития общества вопросы взаимодействия традиционной и инновационной культуры приобретают особую инновационность. Их реализация не только способствует прогрессивному развитию, но и обеспечивает сохранение фундаментальных ценностей, проверенных временем. В статье данный аспект исследуется в двадцатилетнем многонациональном обществе.

Ключевые слова: этническое меньшинство, идентичность, этнокультура, нация, традиции, инновации, многонациональное общество, социокультурное развитие

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада этникалық азшылықтардың бірегейлігін ұлттық бірегейлікпен сәйкес келмейді деген түсінік қоғамдық дискурста танымал. Дегенменде, зерттеуші ғалымдар бұл туралы көптеген тұжырымдарды жасауда. Этникалық азшылықтың күнделікті қоғамда қолданатын іс-әрекеттері мен дәстүрлері өзгеріске ұшырайтындығы белгілі. Біз бұл мақалада осы процесстердің іске асу себептерін қарастырамыз. Біз бұл жұмыста әлеуметтік зерттеу түрлерін қолдана отырып, Оңтүстік Қазақстандағы этникалық азшылықтардың әлеуметтік, саяси және мәдени қалыптасу траекторияларын талдаймыз.

Бұл зерттеудің мақсаты - қазіргі таңдағы этникалық азшылық ұғымының шығу тарихына түрлі ғалымдардың пікірлері арқылы шолу жасау. Сондай-ақ, дамушы елдердің күнделікті ұстанып отырған мәдениетіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерісін, сондай-ақ, ұлттық білім беру жүйесі мен қоғам дамуы арасындағы байланысын анықтап, олардың ерекшеліктерін талдауға тырысу. Бұл өз кезегінде қазіргі таңдағы білім беру жүйесінің әлемдік қауымдастықтағы рөлін көрсете отырып негіздеу болып табылады. Бұл зерттеуде авторлар мемлекет пен қоғамның негізгі әлеуметтік институты болып саналатын білім беру жүйесінің қалыпты дамуын анықтайтын, ұлттық дәстүрлер мен инновацияларды белгілі бір дәрежеде реттеудің қажеттілігін талдайды.

Зерттеу нәтижелері коммерцияландыруға жатпайды, бірақ зерттеу нәтижелерін ұлтаралық қарым-қатынасты нығайту мақсатында жүргізілетін мемлекеттік бағдарламаларды насихаттау барысында арнайы курстар жүргізуге, ұлтаралық қақтығыстардың алдын-алуға қатысты мемлекеттік органдарға әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады. Жоғары білім беруде философия, аксиология, мәдениеттану бойынша қосымша дәріс курстарына пайдалануға болады.

КІРІСПЕ

Этномәдени азшылықтардың әлеуметтік құбылысы әртүрлі әдіснамалық жүйелерді қолдана отырып, гуманитарлық және әлеуметтік ойдың әртүрлі салаларында кешенді ғылыми талдаудың объектісі болып табылады. XX ғасырда «этномәдени азшылық» ұғымы түрлі ғылыми бағыттардың назарында болды: заң, саясат, тарих, мәдениет, этнография мен әлеуметтану ғылымдары жан-жақты қарастыруда. Этномәдени азшылықтардың өміріндегі белгілі бір аспектілерін зерттейтін зерттеушілер олардың ғылыми білім саласы үшін басым болып табылатын маңызды сипаттамаларды анықтаудың негізін қалады. Біздің пікірімізше, зерттелетін құбылыстың мәнін неғұрлым толық түсінуге этномәдени азшылықты анықтаудағы барлық қолданыстағы тәсілдерді түсіндіру және салыстыру арқылы қол жеткізуге болады.

Мәдениеттану тәсілінің бір бөлігі ретінде этникалық азшылық әлеуметтік-мәдени бейімделу процестерінің факторы ретінде түсініледі, оның табыстылығының көрсеткіші оның этникалық мәдениетін көпшілік және басқа да азшылықтардың мәдениеттерімен ақылға қонымды синтездеу болып табылады. Этномәдени азшылықтардың мәдени талдауының ерекшелігі жаһандану жағдайында «көпмәдениеттілік» терминін түсінуде сөзсіз

қызығушылық тудырады. Осылайша, қарастырылып отырған тәсілдердің әрқайсысы азшылық проблемасының әртүрлі аспектілеріне назар аударады. Алайда, азшылықтың, ұлттық азшылықтың және этникалық азшылықтың анықтамаларында тек пәнаралық ғана емес, сонымен қатар пәнішілік айырмашылықтар бар екенін байқау қиын емес. Көбінесе олар әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардағы «ұлт» және «этнос» сияқты құбылыстарды түсінудің екіұштылығына, белгілі бір идеологияның әсерінен қалыптасқан зерттеу тәжірибесіне байланысты.

Мақаланың негізгі мақсаты - бұл процестің соңғы 20 жыл ішінде қалай қалыптасқанын талқылау. Біз осы мәселені үш бағыт бойынша қарастыруға тырысамыз. Біріншісі демографиялық өзгерістерді және демографиялық саясаттың мемлекет пен ұлт құрылысы, сондай-ақ қазақстандық мультикультурализм контекстіндегі этникалық және ұлтшылдықпен байланысын сипаттауға арналған. Екінші бағыт Қазақстандағы этникалық азшылықтың тіл саясатындағы кеңестік элементтерге, сондай-ақ елде іске асырылып жатқан Қазақстан мен қазақтандыру саясатына және нарық талаптарына қатысты тілдік стратегияларға қалай жауап беретінін көрсететін азшылықтар бойынша этнографиялық материалдарды ұсынады. Үшінші бағытта «репатриацияланған» этникалық қазақтар мен өзге этнос өкілдерін салыстыру барысында қазақстандандыру және қазақтандыру ұғымдарының маңызы қарастырылады [1]. Бұл зерттеудің негізгі гипотезасы бойынша, қазіргі Қазақстанда этникалық азшылықтарды ұлттық бірегейлендірудің ең тиімді жолы – тактикалық және жағдайға байланысты көпмәдениеттіліктің интеграцияланған түрі мен мобильді синтезін қалыптастыру.

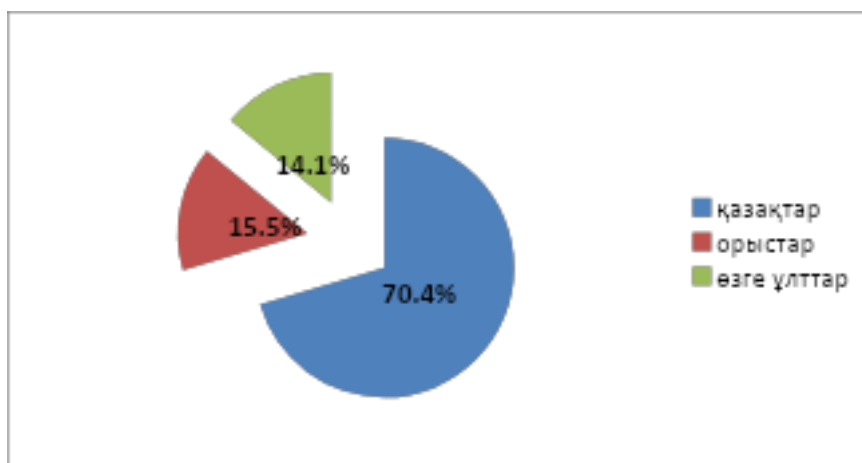
Демография және этникалық: қазақтандыру немесе қазақстандандыру?

Соңғы үш санаққа сәйкес, Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы онжылдықта Қазақстанда жалпы халық саны 10% - ға азайды (1989 жылы 16 222 324-тен 1999 жылы 14 981 281-ге дейін). 1990 жылдары 3 миллионнан астам тұрғын, негізінен орыстар мен немістер елден кетті. Соған қарамастан, халық соңғы санаққа дейін онжылдықта өсе берді және қазір оның саны 20 жыл бұрынғыдай деңгейге жетті – 2009 жылы 16 009 597, бұл ішінара 1998 жылдан бері өсіп келе жатқан санның арқасында болды. Негізінен репатрианттарға (қандастарға) немесе басқа елдерде тұратын этникалық қазақтарға бағытталған туу және иммиграциялық бағдарлама. «Халықтар мен ұлыстардың» ішінде қазақтар мен орыстар соңғы екі онжылдықта халықтың басым бөлігін құрады (1989 жылы олардың жалпы халықтағы үлесі 77,5% – ға тең болды; 1999 жылы -83,4 және 2009 жылы -86,8%), бұл ретте қазақтардың үлесі үнемі өсіп отырды (егер 1989 жылы ол 37,8% - ға тең болса, 1989 жылы қазақтардың үлесі 1999 жылы ол 53,5% -ға жетті, ал 2009 жылы жалпы халықтың 63,1% -ын, ал 2021 жылы 70,4%-ды құрады) [2].

Бұл өсудің себептерінің бірі-репатрианттардың иммиграциялық бағдарламасы, олардың саны бүкіл әлем бойынша 5 миллион адамға бағаланады (негізінен олар Өзбекстанда, Қытайда және Ресейде тұрады). 1991 жылдан 2005 жылға дейін Қазақстанға Өзбекстан (61,45%), Моңғолия (15,39%), Түрікменстан (9%), Қытай (4,76%) және Ресейден (5,38%) 464 426 репатриант көшіп келді. Олардың 62% – ы елдің оңтүстігінде-Оңтүстік Қазақстан облыстарында (26%), Маңғыстауда (13%), Алматыда (13%) және Жамбылда (10%) қоныстанды.

Ал қазір бұл көрсеткіштер көп өзгерістерге ұшырады. Қазақ этносының саны соңғы санақтармен салыстырғанда біршама өсті [2] (Сурет-1).

Сурет-1. Халықтың ұлттық құрамы.

Көші-қон саясатында айқын көрінетін халықтың жалпы санындағы қазақтар үлесінің өсуі туралы қамқорлық Қазақстан басшылығының елді «ұлттандыру» жөніндегі әрекеттерімен тығыз байланысты және Қазақстан мәдени әртүрлілік ұжымдық бірегейліктерді біртұтас тілі мен мәдениеті бар халыққа толық ассимиляциялау туралы сөз қозғауға мүмкіндік бермейтін орын болып қала берсе де, қазақ халқын көпшілік ретінде шоғырландыру, кеңес заманынан бері осы аумақта байырғы болып саналған Қазақстанның ұлт-мемлекет ретінде өмір сүруін заңдастыру мақсатында саяси элита үшін маңызды болып қала береді: ...этникалық қазақтардың көшіп келуін қолдау ұлт құру үдерісімен және мәдениетті сақтаумен тығыз байланысты... Экономикалық және тарихи себептер бойынша этникалық қазақтардың оралуы елдің ұлттық бірегейлігін сақтауға және ішкі тұрақтылықты қолдауға бағытталған. Кеңес дәуірінде қазақтардың көптеген әдет-ғұрыптары мен тілі құлдырап кетті; тіл ресми салада ғана емес, бейресми жағдайда да қолданыла бастады. Осы себептерге байланысты қазақ тілі мен қазақ мәдениетінің көптеген элементтеріне жойылу қаупі төнді. Осылайша, қазақ репатрианттарының оралуы қазақ мәдениетін сақтауға және дамытуға бағытталған үкіметтік көші-қон саясатының маңызды элементтерінің бірі болып табылады [3, 43 б.].

Кейбір авторлар ресми саясат Қазақстандағы саяси элитаны «биліктің барлық тармақтары мен әкімшілік мекемелерін қазақтардың монополиялауы» арқылы «қазақтандырады» деген мән-жайды атап өтті, бұл үшін бір жағынан қазақтардың автохтондылығы, ал екінші жағынан елді мекендейтін қазақ емес топтардың «диаспоралануы», оның ішінде тіпті автохтондылығы қазақ тілімен дауласатындар да бар [4, 200 б.].

«Қазақстан Республикасының тілдері туралы» ҚР Заңының бірінші бабында диаспора «Тарихи шыққан елінен тыс жерде тұратын халықтың бөлігі (этникалық қауымдастық)» ретінде айқындалады. Масанов осыған байланысты: «Қазақстанда барлық қазақ емес халық, әсіресе ата-бабалары ғасырлар бойы Қазақстан аумағында өмір сүрген орыстар, ұйғырлар, немістер, татарлар, башқұрттар мен өзбектер диаспоралар қатарына автоматты түрде қосылады» [5, 55 б.]. Осыған байланысты «Қазақстанның этникалық азшылықтары, оның ішінде орыстар да елде қонақтар ретінде тұрады және өз (қазақ) қожайындарының ережелеріне сәйкес өмір сүруі керек» [3, 44 б.]. Осылайша, Қазақстан Үкіметі халықтың полиэтностық құрамын баса көрсете отырып, бір мезгілде қазақтардың кейбір артықшылықтарға «құқығын» заңдастырады. 1995-2007 жылдар аралығында Қазақстан халқы Ассамблеясы ол Қазақстан халықтарының Ассамблеясы деп аталды және бүкіл ел халқына ортақ көпмәдениетті «ұлттық» бірегейлікті құруға арналған орын болуы керек, дегенмен кейбір авторлар этникалық азшылық өкілдерінің элиталарды біріктіретін және Ұлттық құрамды түсіндіруге манипуляция жасайтын орын ретінде әрекет етеді (Ока 2007).

Ассамблея қазақстандық ұлтшылдықты құруға қамқорлық жасайды, бірақ азаматтықты баса көрсету және этникалық ұлтшылдықты бұлыңғырлау есебінен емес, керісінше – ол елдің этникалық әртүрлілігіне сүйене отырып және мультиэтносты тек бастапқы нүкте ретінде қабылдай отырып, «Қазақстан ұлтының» бірлігін баса көрсетеді. Осыған байланысты біз «қазақстандандыру» терминін Қазақстан халқы Ассамблеясы сияқты ұйымдардың ресми дискурсында ұсынылатын ұлтшылдық түріне сілтеме жасау үшін қолданамыз. Осылайша, «қазақтандыру» мен «қазақстандандыру» бір-біріне қайшы келмейді, кейде тіпті белгілі бір дәрежеде бірін-бірі толықтырады. Қазақстандандырудың түпкі мақсаты қазақтандыратын көпмәдениетті ұлтшылдық болып табылады, онда қазақ емес топтар тану құқығын алады, бірақ сонымен бірге жаңа қазақ орталықтандырылған элитаға бейімделуі тиіс.

Бұл процесте саясаткерлер үшін де, ғалымдар үшін де тіл мәселесі өте маңызды [7, 261 б.]. Бір жағынан, Алағиев М.В. сияқты авторларға сүйене отырып, біз Кеңестік аумақтардағы ұлттық делимитация саясаты мен халық санағы саясаты Орталық Азиядағы және Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі этносаралық қатынастарға әсер етуді жалғастырып жатқанын атап өтуіміз керек [7]. Титулдық ұлт ретінде қазақ халқы қазіргі мемлекеттің тәжірибесін тек XX ғасырда ғана алды. Бұған дейін қазақтар ұжымдастырудан кейін іс жүзінде жоғалып кеткен мал шаруашылығымен айналысқан. Осы тұрғыдан алғанда, кеңеске дейінгі кезеңдегі қазақтардың саяси ұйымы белгіленген аумақтың шекарасындағы егемендікке негізделген модельдерге қатысы жоқ еді. XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарындағы Ресей империялық билігінің қарама-қайшылығы, кейінгі кезеңдегі Кеңес өкіметіне қатысты үнемі сын мен шағымдар қазіргі қазақ ұлтшылдығының элементтері болып табылады. Қазақтардан Қазақстанға Ресей империясы шенеуніктерінің келуінен басталып, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін аяқталған отаршылдық өткені болғанын жиі естуге болады. Осыған байланысты, егер біз осы аумақтарды постколониялық кеңістік ретінде қарастыратын болсақ, Орталық Азия мемлекеттеріндегі санақ практикасы кеңестік санау дәстүрлерін сақтап, 1920-1930 жылдары бөлінген ұжымдық сәйкестілікке сүйене отырып және жаңа ұлтшылдықты құру процесінде оларды «қалыпқа келтіруді» жалғастыра беретінін атап өтуге болады. Екінші жағынан, кеңестік кезеңмен осындай сабақтастыққа қарамастан, бұл мемлекеттер өздерінің ұлтшылдығын жаһанданудың өзгермелі контекстінде құруы керек, онда ұлт-мемлекеттің күшті және тәуелсіз бірлік ретіндегі қатаң тұжырымдамасын елестету қиын. Қазақстан жағдайына оралсақ, қазақ тілін меңгеру – Қазақстан үкіметі белсенді қолдайтын бастамалардың бірі екенін атап өткен жөн.

Жоғарыда мен соңғы екі онжылдықта репатрианттардың иммиграциясы туралы айттылды. Келесі бөлімде оларды Кеңес Одағы кезінде де, қазіргі Қазақстанда да этникалық азшылық ретінде қарастырылған мигранттар тобымен салыстырғымыз келеді.

Тілдерді оқыту қазақстандық мектептердің барлығында бар: олар әдетте орыс немесе қазақ сыныптарында оқиды және кез келген жағдайда осы екі тілді де біліп, көпмәдениетті қоғамда күнделікті қарым-қатынасты қамтамасыз ететін коммуникативтік құзыреттілікке ие болуы тиіс.

Сонымен қатар, олар басқа мектеп оқушылары сияқты ағылшын тілін де меңгеруі керек, сондықтан этникалық азшылық құрамындағы ұлттар да қазақ ұлты секілді тең дәрежеде білім алады. Солтүстік өңірлерде этникалық азшылықтар көптеп кездеседі. Сондықтан да, 39,6%-ды құрайтын өзге этнос өкілдеріне орыс тілімен қатар мемлекеттік тілді де білу және меңгеру мүмкіндіктері жасалып отырғаны белгілі.

Тілдік тұрғыдан өзге ұлт өкілдері қазақ тіліндегі диалектілік айырмашылықтарға тап болатыны сөзсіз. Сонымен қатар, олар үшін күнделікті өмірде этносаралық қарым-қатынас үшін қажет орыс тілін оқыту айтарлықтай қиындық тудырмайды. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі жазу жүйелері елден елге әр түрлі болды: мысалы, Қытайдан келген репатрианттар латын тілінде немесе араб графикасы негізінде жазуға дағдыланған, ал Түркиядан келген репатрианттар латын әліпбиін, ал ТМД елдерінен – кириллицаны қолданған және орыс тілін білген. Осының бәрі Қазақстанмен сәйкестендіру қиындықтарын туғызады, олар елімізді қазақтандыру үшін шақырылғанымен, өздерін қазақстандандыруға асықпайды.

Қазақтандыру мен қазақстандандыру арасындағы мәселелер өте күрделі. Қазақстандыру немесе қазақтандыру бұл ұлтшылдық емес, тек қана қазақ елінің дәстүрлі құндылықтарын жоғалтып алмау. Екінші жағынан өзге ұлт өкілдері, олардың Қазақстанда тұруы олардың осы елге деген адал қарым-қатынасын қарастырады және басқа да елдер ұсынатын барлық нәрселердің артықшылықтарын пайдаланғанымен, Қазақстанға деген сүйіспеншілігін сезініп, жаңа саяси және тілдік талаптарға бейімделуге тырысады. Алайда, бұл ретте, кем дегенде, кеңестік кезеңде туып-өскен ұрпақ өкілдерінің арасында қазақ тілін меңгермеген өзге этнос өкілдері де бар. Бұл тұрғыда өзге ұлт өкілдері қазақтандырылмаса да, олар қазақстандандырылған деп айтуға болады.

Қазақстандық көпмәдениеттілік, Қазақстандағы тілдік мәселелерді талқылаудан көрініп тұрғандай, тек ресми саясат саласында ғана емес, сонымен қатар өз стратегияларын қолданатын адамдардың осы саясатқа реакциясында туындайтын қайшылықтарға толы.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу барысында тақырыпты ашуға мүмкіндік беретін бірнеше әлеуметтік әдістер қолданылды. Бұл әдістер зерттеу мақсаттарына сәйкес келетін ең тиімді тәсілдер ретінде таңдалды. Зерттеудің сандық (сауалнама) және сапалық (сұхбат) әдістері проблеманы жан-жақты түсінуді және негізгі тенденцияларды анықтап қана қоймай, практикалық ұсыныстар беретін деректерді жинауды қамтамасыз ету үшін таңдалды. Бұл әдістер болжамдар мен өлшенетін көрсеткіштерді қоса алғанда, деректердің сенімділігі мен дәлдігін қамтамасыз етті. Аралас тәсіл талдау тереңдігі мен оның дәлдігі арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің алға қойылған мақсаттарына қол жеткізу үшін қосымша мынадай әдістер пайдаланылды: ғылыми әдебиеттерді талдау, яғни, этникалық азшылықтардың этникалық бірегейлену үдерістерін әлемдік өзгеру көрсеткішін және жаһанданудағы әлеуметтік-мәдени тұрғыдағы тұлғаның өзін-өзі анықтауын бағалау критерийлері бойынша қазақстандық және халықаралық зерттеушілердің жарияланымдарын талдау; статистикалық деректерді жинау, қолжетімді есептерді, деректер базасын және әртүрлі елдердегі этносаралық қарым-қатынастарды практикалық қолдану мысалдарын зерттеуді қамтитын мазмұнды талдау, бұл артықшылықтарды да, ықтимал тәуекелдерді де анықтауға мүмкіндік берді.

Тақырыпты зерттеу мақсатында Оңтүстік өңірді қамтитын Қызылорда, Түркістан, Жамбыл, Жетісу, Алматы облыстары мен Алматы, Шымкент қалаларында онлайн-сауалнама Google Forms платформасында ($n = 1999$) 2024 жылдың мамыр-маусым айларында 597 адамға жүргізілді. Сауалнамада респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, тұрмыс жағдайы, этникалық бірегейлену үдерістері жайлы көзқарастары мен пікірлері туралы сұрақтар қамтылды. Жауаптар статистикалық бағдарламаларда өңделіп, трендтер мен корреляциялар анықталды. Сауалнама жүргізу барысында «қарлы кесек» (снежный ком) әдісі қолданылды.

Сапалық зерттеу аясында 30 адаммен тереңдетілген сұхбат жүргізілді. Сұхбаттар жартылай құрылымдалған түрде өткізіліп, тақырыптық мәселелерге қатысты ой-пікірлер қамтылды. Сұхбат барысында респонденттердің өмірлік тәжірибелері мен жеке пікірлері зерттелді. Сұхбат сұрақтары зерттеу тақырыбына сәйкес құрылып, жауаптар мазмұндық талдау әдісі арқылы өңделіп, жауаптар санаттарға бөлінді, негізгі тақырыптар мен категориялар анықталды. Респонденттерді іріктеуде қала, аудан және ауылдық елді мекендер үлесі есепке алынды. Маршруттың бастапқы нүктесі мен респонденттердің саны әрбір елді мекенде кездейсоқ таңдалып, «қарлы кесек» (снежный ком) әдісі қолданылды. Алынған мәліметтердің дұрыстығы маршрут бойынша 10%-дық қоңырау шалу арқылы тексерілді.

Жалпы, зерттеу барысында Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының дәстүрлі қазақ мәдениетінің жаһандану жағдайындағы өзгеру динамикасын, қазіргі қоғамның әлеуметтік-мәдени жағдайындағы тұлғаның өзін-өзі анықтауы және отбасылық құндылықтар жүйесінің экономикалық маңызын және ұлттық психологияда әлі сақталған кері әдеттердің

анықталуын бағалау бойынша сұрақтар қамтылды [3, 456.]. Жиналған мәліметтерге статистикалық және салыстырмалы талдау жүргізілді. Сандық деректерді статистикалық бағдарламалар (Excel) арқылы (жиіліктерді есептеу, орташа мәндерді анықтау, корреляциялық және регрессиондық) талдау жүргізілді. Сапалық деректерді мазмұндық талдау әдісімен (негізгі тақырыптар мен категорияларды анықтау, мәтіндік мәліметтерді кодтау және интерпретациялау) өңделді.

Зерттеу идеясы бүгінгі таңда құндылықтарды, этнопсихиканың қызмет ету заңдылықтарын зерттеу ретінде жеткілікті дамыған социология және кросс-мәдени ғылымдарының теориясынан алынған. Мақаланың негізгі ерекшеліктерінің бірі зерттеуде пәнаралық әдістерді пайдаланады. Әлеуметтану ғылымы көптеген пәндермен өзара әрекеттесу барысында, бір саладан екінші аймаққа ауыстырылса ғана, ғылыми байланыстардың жаңа түрін құрай алады.

Қолданылған әдістердің кемшіліктері сандық зерттеуде кейбір жауаптар шынайы болмауы мүмкін, себебі респонденттер сұрақтарға жылдам жауап беруі ықтимал. Сапалық зерттеуде алынған пікірлер субъективті сипатқа ие болуы мүмкін, сондықтан оларды жалпылау қиын. Алайда, бұл шектеулерді ескере отырып, деректерді әртүрлі әдістермен жинау және талдау олардың сенімділігін арттырды.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Тарихи көзқарас азшылықты оның генезисі мен дамуы тұрғысынан қарастыруға, сондай-ақ зерттелетін құбылысты белгілі бір кеңістік-уақыт шекараларында түсінуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әсіресе ежелгі және орта ғасырлардағы этникалық азшылықтарға қатысты орынды, олардың ең танымал мысалы – Ресей Федерациясынан келген көптеген орыс қауымдастықтары.

Этномәдени азшылықтың пайда болу механизмі туралы бірнеше көзқарастар бар. Сонымен, Ж. Шалян азшылық құбылысы тарихи оқиғалардың тұтас сериясынан туындайды деп санайды. Ол азшылықтардың екі түрін ажыратады: бірінші түрі – бір аумақта тарихи жағдайға байланысты қоныстанған, араласқан және кейбір осы аумақтарды иеленген этникалық топтар. Екінші түрі – бастапқы қоныстануы аймақтан тыс орналасқан азшылықтар. Бұл санатқа күштеп қоныс аударылған этникалық топтар (Америка Құралдығына Африкадан әкелінген афроамерикалық) және саяси, экономикалық немесе аймақтық факторларға байланысты. Азшылықтардың қалыптасу әдістері ежелгі дәуірден бастап орта ғасырлар мен жаңа заманға дейін әртүрлі тарихи кезеңдерде айқын көрініс тапқан. Алайда қазіргі жаһандану жағдайында этникалық азшылықтардың генезисі мен миграциялық процестері жаңа әлеуметтік, экономикалық және саяси жолдармен де жүргізіледі.

Жаһандану және онымен байланысты адамдар топтарының бір әлеуметтік-мәдени ортадан екіншісіне жаппай көшуі этномәдени азшылықты оның динамикасында үздіксіз дамып, өзгеріп отыратын әлеуметтік контекстке жазылған жүйе ретінде түсінуге мәжбүр етті.

Осыған байланысты, көші-қон процесі этникалық азшылықтардың қалыптасуна айтарлықтай әсер ете алады. Бұл кең таралған тәсілдердің бірі. Қазіргі жаһандану жағдайында көші қон процесі белсенді, атап айтқанда этномәдени топтардың қалыптасу генезисіне әсер етеді.

Алайда, М. А. Аствацатурова атап өткендей, азшылық үшін басты міндет - «бір жағынан тиімді ассимиляция мен интеграция, екінші жағынан қажетті этно-шектеулер мен этнодистанция арасындағы тепе-теңдікті сақтау» [6, 35 б.].

Қазақтар және Қазақ даласы туралы түрлі деректер ресейлік басылымдар мен баспасөзде XVII ғасырдың өзінде-ақ, әсіресе 1768-74 жылдардағы Академиялық энциклопедиялардан бері біршама жарияланымдар жарық көрді. Бұл жарияланымдар әсіресе XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ мәдениеті мен тұрмысына қатысты болды. «Қырғыздар» мен «Қырғыз даласы» туралы көп материалдардың жинақталуы [4, 1056.] осы тақырыпқа қатысты

эденбиеттің биографиялық, кей жағынан мазмұндалған көрсеткіштерін құрастыруға мәжбүр етті. Бұл бағыттағы жұмыс Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында да жалғасын тапты. Мысалы, А.Е.Алекторовтың көлемді аннотациялары бар «Қазақтар туралы кітап, журнал газет мақалаларының көрсеткішін» этнографиялық жарияланымдардың алғашқы тәжірибесі болды (1964).

Кез келген мемлекет үшін өзінің тарихи мәдениетін жаһандану заманындағы заманауи дәстүрлермен қатар алып жүру өте маңызды. Алайда, халықтың ертеден келе жатқан мәдениеті көз ілеспей өзгеріске ұшырауда. Бұл мәселелер көптеген ғалымдардың еңбектерінде, зерттеулерінде көтеріліп жүрген өзекті мәселелердің бірі. Мәдениет ұғымы әр ғалымның тұжырымында әртүрлі мәнге ие. Мысалы, Э.Тайлордың анықтамасы бойынша мәдениет – білім, наным-сенім, өнер, мораль, құқық, дәстүр және қоғам мүшесі ретінде адам бойына сіңірген кез-келген өзге қабілет пен әдетті қамтитын күрделі біртұтастық [8, 402 б.]. Заманауи көзқарастың өкілі Франц Баостың мәдениетке эволюциялық кезеңдерге сай емес, өзге мәдениеттерден келген мәдени сипаттарды қосқандағы нақты бір тарихи жағдайларға жауап ретінде қалыптасады деген анықтама береді. Ол мәдениетті дербес және өз тұрғысынан ғана қарастыру керектігін алға тартады.

Модернистік ұстанымның негізгі өкілдерінің бірі, Эрнест Геллнердің теориясы бойынша, заманауи қоғамдар әрекет ету үшін қоғам мобильді, сауатты, технологиясы жетілген болуы қажет. Ал заманауи мемлекет – жалпыға бірдей міндетті мемлекеттік әрі стандарт білім жүйесі арқылы осындай еңбек күшін қалыптастыруға қауқарлы бірден-бір құрылым. Индустриялану мен модернизация Батыстағы негізгі ошағынан сыртқа қарай әркелкі таралу үстінде, сөйтіп ол көптеген елдердің дәстүрлі құрылымдары мен мәдениеттеріне өзгерістер алып келіп жатыр.

2003 жылы «Орталық Азия және Таяу Шығыс» ғылыми-зерттеу жобасы аясында Карнеги қоры Мәскеудегі Карнеги орталығындағы «Дін, қоғам және қауіпсіздік» бағдарламасының төрағасы және Колгейт университетінің (АҚШ) саясаттану профессоры Марта Брилл Алкотттың «Қазақстан: өтпеген жол» монографиясы жарық көрді. «Қазақстан халқын қалай құруға болады?» және «Бөлінген қоғам» монографияларының авторы Қазақстанның этносаясатын талдауға және бағалауға тырысады. Зерттеу барысында ол Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында психологиялық саяси модельді зерделеп, оның «демократиялық даму жолы» аясында қарастырады. Автор әдістемесінің сыншыл сипаты оның тұжырымдарының категориялық ерекшелігін анықтайды. Ол «Елдегі тұрақтылық сақталуымен, этникалық әр түрлі нақты мазмұнмен толықтырылды. Барлық халық мүдделерін білдіретін қазақ этносының басымдықтарына баса назар аударады.

Тәуелсіз Қазақстанның демократиялық мемлекет ретінде қалыптасуының іске асырылмаған әлеуеті туралы диагноз қоя отырып, М.Алкотт 1990 жылдары қазақстандық қоғамның саяси және экономикалық дамуы орын алған объективті бастапқы жағдайларды ескермейтіні анық. КСРО-ның ыдырауының ауыр мұрасы, қираған экономика, елдің қозғалыс траекториясын таңдау мәселесі бойынша Қоғамның бытыраңқылығы, демократиялық даму тәжірибесінің жоқтығы және билікті қатаң орталықтандыру шеңберінде көпжылдық өмір сүру-осы факторлардың барлығы Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка жағдайында ғасырлар бойы өсірілген батыс демократиялық стандарттарын нақты қазақстандық топыраққа үдемелі енгізудің мүмкін еместігін көрсетті.

Айта кету керек, М.Алкотт Қазақстанға бірқатар іргелі жұмыстарды арнаған алғашқы батыстық зерттеушілердің бірі болып табылады. Оның алғашқы «Қазақтар» монографиясы 1987 жылы жарық көрді, кейінірек бірнеше рет, соның ішінде Ресейде қайта басылды. Алкотт зерттеулерінің жоғары ғылыми маңыздылығын мойындай отырып, АҚШ Мемлекеттік хатшысының бұрынғы арнайы кеңесшісінің көзқарастарының кейбір саясаттандырылуын ескеру қажет.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жалпы, жоғарыдағы талқылаулардан халықтың қалыптасуының негізгі факторларының бірі мәдениет екенін түсіндік. Мәдениет - бұл адамзат қоғамдарындағы әлеуметтік мінез-құлықты, институттар мен нормаларды, сондай-ақ осы топтардағы адамдардың білімін, нанымдарын, өнерін, заңдарын, әдет-ғұрыптарын, қабілеттері мен әдеттерін қамтитын ұғым.

Ұзақ уақыт бойы барлық түркі халықтары Ресей империясында, содан кейін КСРО-ның құрамында өмір сүрді. Нәтижесінде тарихтың пән ретінде дамуы КСРО-ның түркі республикаларында (одақтас немесе автономды болсын), атап айтқанда марксистік-лениндік идеологияда, «жалғыз дұрыс ілімде» бірдей схема бойынша жүрді. Әрине, априорлық қорытындыларға байланысты бірқатар мәселелерге көзқарас бұл сөзсіз бағынуды көрсетті. Қазіргі кезеңдегі жаһандану және модернизация процестерінің қарқынды дамуы жағдайында кез келген мемлекеттің және қоғамның басты міндеттерінің бірі – ұлттық (этностық) өрлеуді жандандыруға бағытталған ашық әрі тиімді мәдени саясатты құру және оны жүзеге асыру. Бұл саясат жаһандану мен модернизацияның негізгі құрылымын өзіне сіңіре отырып, олармен тұрақты дамуға тиіс. Заманауи өркениеттің маңызды аспектілерінің бірі – гуманитарлық диалогтың кеңеюі мен мәдени алмасудың жеделдеуі. Ғаламдық деңгейде өркениеттің гуманитарлық диалогы қарқынды дамып жатқан қазіргі жағдайда Қазақстан өз мәдениетін, сондай-ақ біртұтас қазақстандық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын өзге этностардың мәдени мұрасын терең түсініп, құрметтеуі тиіс. Сонымен қатар, мәдени алмасу үдерістеріне белсенді қатысып, өркениетаралық диалог жүргізу арқылы Қазақстан жаһандық мәдени кеңістікте тең құқылы әріптес ретінде өз орнын айқындауға және нығайтуға ұмтылуы қажет.

Елімізде Ұлттық Статистика Бюросы 2023 жылы нысаналы индикатордың мәнін өлшеу нәтижелері халықтың этносаралық келісімді қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатқа қанағаттану деңгейі **87,22%-ға** жеткенін көрсетті [2]. Бұл еліміздегі өзге ұлт өкілдерінің мемлекеттік саясатқа, өмір сүру деңгейіне көңілі толады деген сөз.

Ғылыми әдебиеттерде орыс ғалымы Людмила Георгиевна Почебут мәдениеттің 3 типін қарастырады.

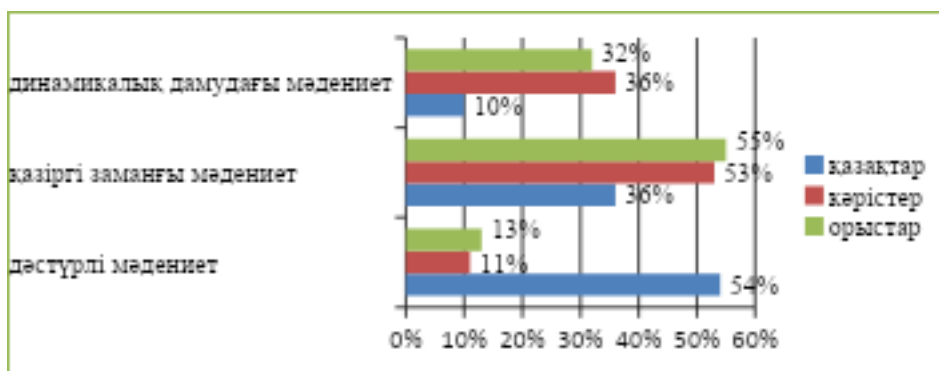
1. **Дәстүрлі мәдениет** – адамдардың өткенге деген бағдарлауымен, дәстүр ұстанымымен, өз ұлтының тарихына деген қызығушылықтарымен ерекшеленеді.

2. **Қазіргі заман мәдениеті** – адамдардың қазіргі ортаға, қазіргі заман мәдениетіне бағдарлануымен ерекшелінеді. Олар табиғатпен гармонияда тұрып, оны бағалауға және табиғи мәселелермен қызығуға тырысады.

3. **Динамикалық дамудығы мәдениет** – адамдардың келешекке деген, елеулі нәтижелерге тез арада жетуге ұмтылысымен ерекшеленеді. Олар өз алдына қысқа мерзімді жоспар жасай отыра, оны тез және айтарлықтай жігермен орындағысы келеді [4, 176 б.].

Жұмысымызды зерттеу барысында өзге этнос өкілдерінің мәдениет типтерін анықтауға тырыстық. Нәтижесінде, зерттеу барысында, сыр өңірінің өзге этнос өкілдерінің мәдениеті, отбасылық ұстанымдары, жалпы мәдени құндылықтары әртүрлі бағыттарды қамтитыны анықталды. Мәселен, сұралғандардың арасында өзін «қазіргі заманғы мәдениет типіне» жатқызамын деушілер, орыс ұлтының өкілдері 55%-ды, ал кәрістер 53%-ды көрсетсе, қазақтар оларға қарағанда төмен 36%-ды көрсетіп отыр. Бұл жерде байқағанымыздай, орыс және кәріс ұлттары өздерін заманауи мәдениет өкіліміз деп қабылдаса, қазақ ұлты бұл пікірді аса өолдамаған. Сәйкесінше, «дәстүрлі мәдениетті» ұстанамын деген қазақтардың үлесі 54%-ды құраған. «Дәстүрлі мәдениетке» қатысты орыс (13%) және кәріс (11%) ұлттары төмен көрсеткішті көрсетіп отыр. Олар «дәстүрлі мәдениетке» қарағанда «динамикалық дамудағы мәдениетті» көбірек қолдайтындықтарын білдірген (2-сурет). Берілген жауаптарды қорытындылай келе, қазақ халқы әлі де дәстүрлі мәдениетті сақтай алғандығын байқауға болады.

Сурет-2. Өзіңізді мәдениеттің қай типіне жатқызасыз?

Сыр өңірінде қоныстанған кәрістер жергілікті мәдениеттің ықпалымен ассимиляцияға ұшырағанымен, олар ұлттық рухани және мәдени құндылықтарын сақтауға ұмтылды. Нәтижесінде, осы аймақта кәріс диаспорасының дәстүрлі құндылықтары мен жергілікті мәдени ерекшеліктердің өзара ықпалдасуы арқылы олардың рухани және мәдени құндылықтарының жаңа түрі қалыптасты. Кәріс диаспорасының бұл құндылықтары Қазақстанның көпұлтты құрылымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттік мәдени ресурсы және ұлттық мұрасы болып саналады. Бұл тұжырымды сұхбат барысында респонденттердің пікірінен байқадық. Жалпы сұхбат берушілер «өз мәдениеттерінің көп өзгерістерге ұшырағанын растап отыр. Оның басты себептерінің бірі этнос өкілдерінің арасындағы аралас неке, қазақ ұлтының салт-дәстүрімен ұштасуы және жаһанданудағы қазіргі заманғы мәдениеттің жылдам өзгеріске ұшырауынан» деп есептейді.

Сыр өңірінде түрлі этностардың ортақ дәстүрлі мәдени ортада өмір суруі олардың осы мәдениетке бейімделуіне және қалыптасуына негізделген. Бұл процесте этностардың мәдени типтеріне тән мінез-құлық нормалары өзгерістерге ұшырап, олардың мазмұны жаңа мәдени мағыналармен толықты. Сондықтан да Сыр өңірі этностарының тұлғаларының болмысында этникалық, лингвомәдени қауымдастықтарға және ортаға сай ортақ мінез-құлық қалыптастырған. Этностың тілдік ұлттық мәдениеттің тұрақты жүйесіндегі негізгі құрылымдардың бірі болып табылады. Жалпы, Сыр өңірінде өмір сүретін өзге ұлт өкілдерінің мәдени құндылықтары, тілдік санасы, дүниетанымы, этномәдени ерекшеліктері, семиотикалық жүйелер және тілдік құрылымдары қазақы дүниетаныммен өзара сабақтасып, ортақ мәдени тұрғыдан пайда болды. Бұл аймақтағы мәдени тұрақтылықты қамтамасыз етіп, этносаралық қарым-қатынасты нығайтуға ықпал етеді. Этностың тілдік санасы ұлттық мәдениеттің тұрақтылығын айқындайтын негізгі құрылымдық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Алайда, Сыр өңірінде өмір сүретін өзге этнос өкілдерінің мәдени құндылықтары, тілдік сана, дүниетанымы, этномәдени құндылықтары, семиотикалық құралдар және тілдік құрылымдармен үйлесіп жатады. Әлем бейнесі мәдени қарым-қатынастар жүйесінде көрініс табу, оның материалдық аспектілері тілдік құрылымдар арқылы беріледі. Сыр өңірінің тарихи дамуы оның мәдени табиғаты бойынша мультикультуризм ұлттық құрылымын пайдаланып жатыр. қазіргі, осы аймақтағы кәріс этносының өкілдерімен күшті құдандалық байланыстар және олардың жергілікті халықпен мәдени әрекеттестігі этносаралық сұхбаттастықтың айқын мысалы болып табылады. Бұл үрдіс этностар арасындағы мәдени ықпалдастықты тереңдетіп, аймақтық мәдени ортада өзара түсіністік пен тұрақтылыққа қолдау көрсетеді.

Жалпы, адамның тұлға ретінде қалыптасуына жан-жақты факторлар әсер ететіні белгілі. Соның ішінде әдет-ғұрып, тіл, мәдениет ерекше рөл атқарады. Еліміздің оңтүстік аймағында орналасқан өзге ұлт өкілдерінің тұлға ретінде қалыптасуына не әсер ететіндігін келесі сауыл қою арқылы анықтауға тырыстық.

Сурет – 3. Тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына не әсер етеді?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Дәстүр	13%	17%	15%	17%	18%	16%	16%	16%
2	Интернет	15%	13%	18%	12%	12%	14%	14%	14%
3	Кітап, газет, журнал	13%	11%	14%	10%	7%	12%	10%	11%
4	Отбасылық тәрбие,	29%	27%	28%	27%	27%	27%	30%	28%
5	Туыскандар	4%	3%	6%	7%	5%	4%	2%	4%
6	Ұжымдастар	5%	4%	3%	4%	6%	5%	4%	5%
7	Достар	11%	13%	8%	13%	14%	10%	13%	12%
8	Дін	8%	9%	5%	7%	8%	9%	9%	8%
9	Сыныптастар	1%	2%	1%	2%	1%	2%	1%	1%
10	Басқа	1%	1%	2%	1%	2%	1%	1%	1%

Өзге ұлт өкілдерінің 28%-ы тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына отбасылық тәрбиенің әсер ететіндігін көрсетіп отыр. Сұралғандардың 16%-ы дәстүр әсер ететінін атап айтқан. Ал, респонденттердің 14%-ы интернет әсер етеді деп жауап беріп отыр. «Басқа» нұсқасын таңдаған респонденттердің пікірінше тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына «Өзін өзі үнемі дамытып отыру», «Туыскандар, достар, бәрі» әсер ететінін және «Ортаның» ықпалы жоғары екенін атап өткен. Бұл жерде тұлғаның қалыптасуына тікелей отбасының әсері бар екені белгілі критерий. Отбасы өз функциясын салт – дәстүрге негіздеп атқарады. Сұхбаттасу барысында сұхбат берушілер де осы пікірді растады. Сұхбат берушінің пікірінше «тұлғаның қалыптасуына әсер ететін факторлардың алғашқысы отбасы, екіншісі адамның ортасы екенін» атап өтті.

Ал интернет тұлға болып қалыптасуға қалай әсер ете алады? Сәйкесінше респонденттердің арасында тұлғаның қалыптасуына «интернет желісі арқылы танымал болу», яғни, өз артықшылықтарын көрсету арқылы өзін басқалардан ерекше көрсетуді көздеп, өзін тұлға ретінде сезінуге мүмкіндік береді. Мысалы статустар қою, әлеуметтік желілерге жүрген жерлерін салу арқылы өзінің қандай да бір артықшылықтарын көрсете алады. Бұл өз кезегінде тұлғаның өзін-өзі бағалауына, психологиялық тұрғыдан өзін жеке тұлға ретінде сезінуіне және өзін-өзі көрсету мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін. Бұл пікірді келесі кестеден көре аламыз (сурет-4).

Сурет - 4. Қандай жағдайда өзіңізді еркін тұлға ретінде сезінесіз?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Рулық қатынастарда.	9%	11%	11%	10%	10%	14%	12%	11%
2	Тойға барғанда.	8%	7%	6%	8%	8%	13%	12%	9%
3	Әлеуметтік желіде жазбалар қалдыру арқылы.	15%	15%	15%	12%	12%	13%	8%	13%
4	Мессенджерлерде «мәртебе» (статус) салу арқылы.	7%	6%	10%	5%	5%	9%	3%	6%
5	Ұжымда, корпоративтік кештерде.	14%	17%	16%	13%	13%	21%	18%	16%

6	Мансаптық қызметтік өсуде.	13%	14%	16%	13%	13%	8%	13%	13%
7	Саяхаттауда.	34%	29%	25%	37%	37%	22%	32%	31%
8	Басқа	0%	1%	1%	2%	2%	0%	2%	1%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

«Қандай жағдайда өзіңізді еркін тұлға ретінде сезінесіз?» деген сауалға респонденттердің 31%-ы «Саяхаттауда» деп көрсетсе, 16%-ы «Ұжымда, корпоративтік кештерде» деп көрсеткен. Сондай-ақ, респонденттердің 13%-ы «Әлеуметтік желіде жазбалар қалдыру арқылы» (Алматы, Жетісу облыстары мен Алматы қаласында 15%-ды көрсетіп тұр) және «Мансаптық қызметтік өсуде» десе, 11%-ы «Рулық қатынастарда» екенін атап өткен. Яғни, адамдар өздерін әртүрлі жағдайда тұлға ретінде сезінетіндіктерін аңғаруға болады. Оңтүстік өңірдің тұрғындары рулық қатынастарға үлкен мән береді, яғни өзін белгілі бір ру өкілі екенін мақтанышпен атап, өзін жеке дара тұлға ретінде сезінуге әкелуі мүмкін. Бұл көріністер Түркістан (14%) және Қызылорда (12%) облыстарында байқалады. Қазіргі кезде бір ру өкілдері немесе бір атаның балалары руының мәртебесін арттыру мақсатында бас қосып, жиындар өткізу белен алып келеді. Бұл өз кезегінде қан тазалығын сақтауға керемет мүмкіндік болғанымен, ұлттың ішінара бөлінуіне немесе ру аралық қақтығыстардың орын алуына алып келуі ықтимал. Сұралғандардың біршамасы өз пікірлерімен бөліскен. Атап айтсақ, өздерін «Барлық жағдайда», «Басқа адамдарға көмек бергенде өзімді қоғамға қажет адам сезінемін», «Үйде, отбасымда», «Дұрыс ортада», «Өзімді жақсы танитын ортада», «Жеке қалғанда, отбасыммен бірге болғанда», «Кез келген жерде өзімді еркін сезінемін», «Жақындарымның арасында», «Дәстүрлі демократиялық қоғамда және қаржылық тәуелсіздікте», «Барлық жерде», «Даму кезінде», «Өз отбасымда, бауырларым мен бірге болғанда», «Басқалардан білімімнің жоғары екенін байқағанда», «Еркін атмосфера, лекцияда», «Көп ізденгенде, білімді жетілдіргенде», «Әр кезде», «Нақты жеке мақсаттарымды асыруда», «Жалғыз қалғанда», «Мұқтаж жандарға көмектескенде», «Интеллектуалды тең ортада» десе, респонденттердің арасында «Сұрақты түсінбедім», «Сұрақ дұрыс құралмаған» деген жауаптарда кездесті.

Ал, сұхбат берушілер «қазіргі таңда адамдардың өздерін әлеуметтік желілер арқылы да тұлға ретінде сезінетіндіктерін айтып өткен болатын. Мәселен, әлеуметтік желілерге өзінің күнделікті іс-әрекетін жүктеу арқылы өздерін тұлға ретінде қалыптастырады деп есептейді. Ол ккпшілікке танымал бола алады, өзін ортасына жан-жақты таныстырады, өзін қоғамға мойындатуыда ықтимал екендігін» атап өткен.

Яғни, өзге ұлт өкілдерінің тұлға ретінде қалыптасуына әсер ететін факторлардың арасында біздің дүниетанымымызға жат дүниелердің жоқтығын байқаймыз. Біздің ойымызша, бұл этномәдени азшылықтарға өздерінің этникалық, діни, мәдени ерекшеліктерін сақтай отырып, қоршаған қоғамға енуге мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Отандық ғалымдар ұлтаралық бірегейлік мәселелерін, этносаралық қақтығыстардың себептерін зерттеп, ашуға тырысқан. Мәселен, Г.Жалелова, Д.С.Калиев, М.Ө.Насимов, т.б. ғалымдар ұлттық, этносаралық бірегейлік ұғымдарын ашып, олардың қоғамдағы негізгі мәселелеріне ғылыми талдау жасаған.

Осылайша, республикалардағы ұлттық мәдениет социалистік идеологиясы дамытылып, оның аясынан тыс жатқан ұлттық мәдени құбылыстар феодалдық дәуірдің сарқыншақтары немесе ұлтшылдық көріністері ретінде бағаланып, қатаң шектеулерге ұшырады. Сол кезеңдегі тарихнама пәні ретінде марксистік-лениндік идеологиялық қағидаттарын ұстанып, балама ғылыми көзқарастарға жол бермеді. Дәстүрлі мәдениет пен тарихи мұраны қайта қарау әрекеттері дінбұзарлық немесе күпірлік ретінде айыпталды. Кеңес мемлекеті тарихты социалистік құрылыс негіздерін қалыптастыруға арналған өз идеологиялық мифтерімен

алмастырып, тарихи зерттеулер жүргізілді. Қайта құру өндірісі әлеуметтік ғылымдардың барлық салаларында, соның ішінде қоғамдық санада түбегейлі өзгерістердің басталуына негіздеу құрылыс. Бұл өзгерістер 1991 жылы Кеңес Одағының ыдырауына алып келген процестердің маңызды алғышарттарының орнына айналды. Бұл тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуын белгілеп, әр елдің өзіндік тарихи перспективалары бар екендігін көрсетті.

Осының салдарынан көптеген этнос өкілдері өздерінің атамекенінен алыстап, өзге елдің азаматы болуға мүдделі болды. Өз елімізде де өзге ұлт өкілдерінің саны 130-дан асатыны белгілі. Осы ұлт өкілдерінің қазақ халқына өз құндылықтарын сақтай отырып сіңісіп кетуі көптеген жылдарды талап еткені де мәлім. Қазіргі кезде осы этнос өкілдерінің тұрмыс тіршілігін зерттеу маңыздылығы байқалады. Бүгінгі күнге дейін барлық немесе кем дегенде мемлекеттердің бір бөлігі мойындаған азшылық ұғымы жоқ.

Халықаралық құқық доктринасында «азшылық» ұғымын анықтау бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Сонымен, С.Томушат ұлттық азшылықтар «олар өздерінің айырмашылықтарын осындай деңгейге дейін түсінетін, өз тағдырларын ішінара басқаруға тырысатын топтар» деп санайды [3, 476.]. Ал, Д.Турк және Т.Б. Вейтер ұлттық азшылықтар «өз мемлекеті бар, бірақ әдетте іргелес мемлекетте тұратын кез-келген ұлтқа жататын адамдар тобын» білдіреді деп есептеген [9, 602 б.].

Сандық критерий. Авторлардың көпшілігі бұл топты азшылық деп тануы мүмкін деген көзқарасты ұстанады, ол халықтың қалған бөлігі үшін аз болуы керек. Мұндай пікір қазірдің өзінде өте орынды болып көрінеді, өйткені ол «азшылық» сөзінің этимологиясынан тікелей туындайды. Алайда, топтардың ешқайсысы көпшілік болып табылмайтын жағдайлар бар, ал азшылықтар өздерінің ерекшеліктерін дамыту үшін жеткілікті көп болуы керек. Сонымен, көпшілігі соншалықты шашыраңқы болуы мүмкін, сондықтан бұл аймақта өз құқықтарын қорғай алмайды. Сонымен қатар, кейбір топтар елдің бүкіл халқы тұрғысынан азшылықты білдіруі мүмкін, бірақ белгілі бір аймақтарда көпшілік болып табылады және сол жерде кемсітушілік саясатын жүргізеді.

Халықтың 50%-ы, сондай-ақ, біреуі көпшілік болып табылатын жалпы тәсілді біздің жағдайда қолайлы деп тану мүмкін емес. Сондықтан, біздің ойымызша, азшылықты анықтауда сандық критерийді абсолюттеу әрдайым ақтала бермейді.

Жоғарыда айтылғандардың пайдасына көпұлтты мемлекеттердегі этникалық қақтығыстарға арналған жұмыстарда ұлттық мәселені шешудің бір әдісі қатар өмір сүруге негізделген әдіс ұсынылатындығы дәлелденді.

Мысалы, Швейцария, Австрия, Бельгия, Нидерланды сияқты елдердің тәжірибесі демократия мен көпұлтты мемлекет өте үйлесімді құбылыстар екенін дәлелдейді. Біздің ойымызша, егер мемлекет өз қоғамының барлық өкілдерінің ұмтылыстарын көрсету үшін осы немесе басқа мәселе бойынша дұрыс шешім қабылдауға ұмтылса бұл тәсіл ең оңтайлы болып табылады.

Алайда, іс жүзінде, кейде адам құқықтары жөніндегі әртүрлі халықаралық келісімдерде бекітілген теңдік пен кемсітпеушілік принциптерін бұзатын басым азшылықтар да кездеседі, мысалы, Оңтүстік Африкадағы ақ азшылық жағдайында. Егер халықтың осы санатына берілген және үстемдік етпеу критерийлеріне негізделген анықтамаларды ұстанатын болсақ, онда басым азшылықтар «шынайы» азшылық емес және қорғауды қажет етпейді.

БҰҰ-ның кемсітушіліктің алдын алу және азшылықтарды қорғау жөніндегі кіші комиссиясы халықаралық қорғауға жататын ұлттық азшылықтардың сипаттамаларын жасады. Атап айтқанда, кіші комиссияның пікірінше, «үстем» немесе «басым» позицияны ұстанбайтын ұлттық топтар азшылық деп саналуы мүмкін.

Кемсітушілік критерийі, әсіресе халықаралық органдар тарапынан жағымды іс-әрекеттің қажеттілігін анықтаған кезде сөзсіз, маңызды емес, бірақ оны факультативті деп санау керек. Мұндай мәлімдеменің дәлелі тең мәртебені қорғау мен кепілдендіруді қамтамасыз ету азшылықтардың барлық санаттарына, олардың белгілі бір уақыт аралығында қандай позицияда болғанына қарамастан қолданылуы керек. Мемлекеттегі саяси жағдай өзгеруі

мүмкін екенін ескере отырып, азшылық ұғымының «тар» түсіндірмесі дұрыс емес және барлық азшылықтар үшін әмбебап анықтаманың құрылуына әкелмейді.

«Біз азшылықтардың құқықтары ажырамас екенін мойындаймыз ба, әлде олардың пайда болуы немесе жойылуы жеке мемлекетте белгілі бір уақыт аралығында азшылық алатын жағдайға (басым немесе басым емес) тікелей байланысты ма?» деген сұрақ заңды түрде туындайды. Егер апартеид саясатын жүргізетін ақ нәсілді азшылық үстем жағдайға ие болған Оңтүстік Африканың мысалын қарастыратын болсақ, онда оны «таза азшылық» деп тануға болмайды, өйткені «үстемдік етпеу» критерийі жоқ және саяси жүйені бөлшектеу нәтижесінде ол үстемдік етуді тоқтатты (яғни, жалпы мағынада «азшылық» болды).

Осылайша, азшылықты мойындау және оған тән құқықтарды беру белгілі бір уақыт кезеңінде азшылықтың қай позицияға – басым немесе жоқ – ие болғанына қарамастан орын алуы керек екені анық. Сонымен, азшылықтар орналасқан жағдайлардың барлық алуан түрлілігі болған кезде, үстемдік етпеу критерийін біз халықтың белгілі бір тобы азшылыққа қатысты ма, жоқ па, соны анықтауда абсолютті деп тани алмаймыз, бірақ жағдайға сәйкес және басқа критерийлермен бірге қолданылуы керек. Азшылықты анықтаудың маңызды критерийлерінің бірі-топ мүшелерінің осы мемлекеттің азаматтығының болуы. Мұндай критерийдің қажеттілігі тек осы жағдайда ғана мемлекет жеке тұлғаның да, осы адамдар құрайтын топтың да құқықтарын заңды түрде қорғай алатындығымен түсіндіріледі. Кемсітушіліктің алдын алу және Ұлттық азшылықтарды қорғау жөніндегі кіші комиссия азшылық мәртебесін тек осы мемлекеттің азаматтары мойындайтынын және эмигранттар бұл ұғымға кірмейтінін атап өтті. Бұл көзқарасты азшылық ұғымын дамытумен айналысатын ғалымдардың көпшілігі ұстанады.

Алайда, бұл мәселе бойынша басқа пікір бар. Сонымен, кемсітушіліктің алдын алу және азшылықтардың құқықтарын қорғау жөніндегі кіші комиссия 38-ші сессияда «азшылық» ұғымын анықтауға қатысты Ж.Дешеннің ұсынысы бойынша бірқатар нақты ескертулер жасады. Азаматтыққа қатысты Кіші комиссияның кейбір мүшелері бұл анықтама тек белгілі бір мемлекеттің азаматтарын қамти алмайтындығын атап өтті. Осыған байланысты осы тұрғыда азаматтық критерийін қолдамайтын Халықаралық Соттың көзқарасына назар аударылды.

Мемлекеттегі халықтың көпшілігінен ерекшеленетін азшылықтың сапалық белгісі-тұрақты этникалық, діни және тілдік сипаттамаларға ие болу.

Осылайша, азшылықтардың «ұлттық», «этникалық», «діни», «тілдік» ұғымдарын біртұтас тұтастыққа біріктіру өте орынды, өйткені азшылықтардың ерекше түрін бөлуге емес, керісінше, азшылықтардың барлық санаттарының «азшылық» ұғымына енуге бағытталған тәсіл ең оңтайлы болып табылады. Бұл позицияны көптеген мемлекеттер алады. «Канада әрқашан бұл терминді (ұлттық азшылықтар) этникалық, сондай-ақ мәдени, тілдік және діни азшылықтарға қатысты деп санады», - деп канадалық өкіл Копенгаген жиналысында көрсетті. Бұл ұстанымның дұрыстығын мойындау керек, сонымен қатар азшылықтардың әртүрлі санаттары мен түрлеріне қатысты «азшылық» терминін қолданудың орындылығымен келісу керек.

Азшылықты анықтаудың соңғы критерийі - «жеке көзқарас «немесе» жанама түрде болса да, өз мәдениетін, дәстүрлерін, діндері мен тілін сақтау үшін ынтымақтастық сезімін білдіру» [10].

Азшылық өкілдері өздерінің жеке басын екі жолмен көрсете алады. Біріншісі-топ өзінің сипаттамалық ерекшеліктерін сақтауға тырысқанда; мұндай ынтымақтастық сезімі, әдетте, топ ұзақ уақыт бойы өзінің ерекшеліктерін сақтай алатын жағдайларда пайда болады. Өзін-өзі анықтаудың екінші түрі азшылыққа жататындығы немесе жатпайтындығы туралы шешім қабылдаумен байланысты. Кейбір азшылық мүшелері ассимиляцияны қалауы мүмкін – бұл олардың құқығы, және ешкім де, азшылық та, көпшілік те оларға кедергі жасамауы керек. Айта кету керек, егер азшылық ассимиляция жолында кедергілерге тап болса, онда біз жеке басын қорғаумен емес, кемсітушілікпен айналысамыз.

Сонымен, жоғарыда аталған критерийлерге сүйене отырып, «азшылық» ұғымын былай тұжырымдауға болады: бұл мемлекет азаматтарының тобы, халықтың негізгі бөлігінен сандық жағынан аз немесе үстем емес позицияны иеленеді, тұрақты этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие және өзінің жеке басын сақтауға ниеті бар. Сонымен қатар, азшылық деп этникалық және діни, тілдік және мәдени азшылықтарды түсініп, оларды «азшылық» деген жалпы терминмен біріктірген жөн.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, «ұлттық азшылықтардың» мәртебесін анықтау кезінде жоғарыда аталған белгілердің әртүрлі жиынтығына негізделу керек екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, белгілі бір этноәлеуметтік қауымдастықты «ұлттық азшылықтарға» жатқызу мұндай топтың болуы мүмкін басқа мәртебені жоққа шығару емес екенін есте ұстаған жөн (мысалы, байырғы халық мәртебесі және т.б.). Қауымдастықты «ұлттық азшылық» ретінде анықтау азшылықтардың негізгі құқықтарын және оларға сәйкес кепілдіктерді жалпылауға, тұжырымдауға және бекітуге болатын негіз болуы керек. Сол негізде азшылықтардың жекелеген санаттарын олардың құқықтарын, сондай-ақ оларды қамтамасыз етудің құқықтық құралдарын нақтылау мақсатында бөліп алуға және жіктеуге болады, бұл қоғамдағы ұлтаралық келісімді нығайтуға ықпал етеді.

Қазіргі Қазақстан үшін этникалық азшылықтарды ұлттық бірегейлендірудің оңтайлы формасы тактикалық және ситуациялық негізде көпмәдениеттіліктің интеграцияланған түрі мен мобильді синтезі ретінде құрылуы керек деген болжамымыз дұрыс деп айта аламыз. Себебі, әртүрлі ұлт өкілдері қоныстанған елде көпмәдениеттіліктің қалыптасатыны белгілі. Әрбір ұлт үшін өз дәстүрін сақтау ерекше мәнге ие деп білеміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, этномәдени азшылықты біз мемлекет немесе оның субъектісі халқының қалған бөлігінен сандық жағынан кішірек, негізгі этникалық массивтен бөлінген және салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие, тұрақты этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие адамдар тобы деп түсінеміз, олардың мүшелері тек этникалық топтарымен ғана емес, сонымен бірге бұл топ тұрақты негізгі халықтың бір бөлігі болып есептеледі.

Этномәдени азшылықты тек осы құбылыстың кейбір жеке жақтарын анықтайтын анықтама арқылы бөлу әдіснамалық тұрғыдан мүмкін емес және мемлекеттік жағдайдың нақты жағдайына сәйкес келмейді деп санаймыз. Этномәдени азшылық-бұл эмпирикалық құбылыс және оны белгілі бір кеңістіктік-уақыттық шекараларда оның «денесін» сипаттау арқылы, атап айтқанда оны жеке мемлекетте немесе оның субъектінде қарастыру арқылы ғана ажыратуға болады. Бірақ этномәдени азшылықтарды эмпирикалық зерттеуді білімнің осы саласында шетелдік және отандық ғылыми дәстүрлерді жан-жақты түсінбей жүзеге асыру мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, әр түрлі парадигмаларға жүгіну және оларды салыстыру бұл жерде мақсат емес екенін ескеру маңызды. Мұндай жұмыс белгілі бір аймақтық көпэтносты азаматтық қоғамдастық құрылымындағы этномәдени азшылықтарды зерттеу үшін қажет. Еліміздегі 130-дан астам ұлт өкілдерінің тұрақтап қалуы және менталитетімізге сіңісе алуы, еліміздің жайлылығын, тұрақтылығын көрсетеді. Дегенмен де, соңғы санақ нәтижесі бойынша өзге ұлт өкілдерінің пайызы азайып жатқандығын байқауға болады (сурет-1). Қорытындылай келе, этникалық азшылықтардың ықпалымен дәстүрлі мәдениеттердің, көзқарастардың, мемлекеттік құрылымдардың өзгеріске ұшырайтынын аңғардық. Зерттеу нәтижесінің қорытындысы бойынша жалпы ұлтаралық келісімді нығайту үшін біршама ұсыныстарды қарастыруға болады: мектептер мен ЖОО-ларда этникалық әртүрлілік туралы білім беруді күшейту; жергілікті халықтың және этникалық азшылықтардың мәдениеті, тілі мен дәстүрлері туралы ақпараттық жұмыстар жүргізу, жастарды толеранттылық таныта білуге тәрбиелеу; оқу бағдарламаларына толеранттылық, этносаралық қарым-қатынас және ортақ құндылықтарды насихаттайтын пәндерді енгізу; жастарды патриотизм мен өзара құрмет рухында тәрбиелеу; ұлтаралық

келісім мен бейбітшілікті насихаттайтын қоғамдық ұйымдарды қолдау; ұлтаралық келісім мен бейбітшілікті насихаттайтын қоғамдық ұйымдарды қолдау. Бұл ұсынымдар арқылы қоғамдағы этносаралық қарым қатынасты қалыпты деңгейде ұстап отыруға мүмкіндік туындайды.

Жалпы, зерттеу нәтижелері коммерцияландыруға жатпайды, бірақ зерттеу нәтижелерін ұлтаралық қарым-қатынасты нығайту мақсатында жүргізілетін мемлекеттік бағдарламаларды насихаттау барысында арнайы курстар жүргізуге, ұлтаралық қақтығыстардың алдын-алуға қатысты мемлекеттік органдарға әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады. Жоғары білім беруде философия, аксиология, мәдениеттану бойынша қосымша дәріс курстарына пайдалануға болады. Зерттеу барысында этникалық азшылықтардың құндылықтарына пәнаралық талдау жасап, ғылыми байланыстарын ашуға тырыстық. Дегенменде, болашақта осы тақырып негізінде кросс-мәдени теориясы бойынша мәдени талдау қажет, себебі, ол талдау нәтижесі этникалық азшылықтардың өз мәдениеттерінің өзгеріске ұшырау себептерін анықтап, көптеген ақпараттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді деп есептейміз.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды. Грант АР19677146 «Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі этникалық азшылықтардың этникалық бірегейлену үдерістерін кросс-мәдени және аксиологиялық талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан-2050 стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2019 жылғы 14 желтоқсан.
2. 2021 жылғы Қазақстан Республикасының халқының ұлттық саналғандығы. <https://stat.gov.kz/upload/medialibrary/e62/b1e0sokkht34a1iyu2qdmu30dayt6sz1/%D0%9A%D1%80%F.pdf> (accessed on: 02.10.2024).
3. Әбікенов Ж. О. Methodological principles of the semiotic approach in the study of cultural studies // ҚазҰУ хабаршысы. Дінтану сериясы. – 2018. – №4(15). – Б. 42-48. – Қолжетімді: <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. – DOI: <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187>. (қаралған күні: 03.10.2024).
4. Ғабитов Т. Х., Затов, Қ. А. Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі. – Алматы: Паритет, 2013. – 225 б.
5. Masanov N. Perceptions of ethnic and all-national Identity in Kazakhstan // The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan. – 2002. – Т. 51, №7. – Р. 47-85. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/index.html>. (accessed on: 29.09.2024)
6. Аствацатурова М. А. Этническая идентичность и этнокультурная идентификация как социальные маркеры // Гражданская идентичность и патриотическое воспитание в полиэтническом регионе: материалы 52-й ежегодной научно-методологической конференции. – 2021. – С. 35.
7. Alaguev, M.V., Galyapina, V.N. The Role of Social Identities in the Choice of a Spouse from Another Culture: A Cross-Regional Analysis // Psychology, Journal of the Higher School of Economics. – 2022. 19 (2), P. 259-277. <https://psy-journal.hse.ru/2022-19-2/670752713.html> doi: 10.17323/1813-8918-2022-2-259-277 (accessed on: 03.10.2024).
8. Taylor E.B. Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture // The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. – 2014 – Т. 11. – Р. 401-405. – DOI: 10.2307/2841767.
9. Adam-Troian J., Wagner-Egger, P., Motyl, M., Arciszewski, T., Imhoff, R., Zimmer, F., et al. Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity // Political Psychology. – 2021. – Т. 42. – Р. 597–618.

10. Chiulli A.T. You need to know for the digital age. – *Қолжетімді*: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>. (accessed on: 30.10.2024)
11. Shtyrkov, S. Fear and loathing in North Ossetia: how ethnic activism can turn into religious nativism // *Religion, State and Society*. – 2023. №51 (1), P. 83-101. <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/09637494.asp> doi: 10.1080/09637494.2023.2172977 (accessed on: 11.10.2024).
12. Ford D.P., Connelly, C.E., Meister, D.B. Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership // *IEEE Transactions on Engineering Management*. – 2023. – T. 50. – P. 8–25.
13. Ustyantsev, H.Yu. Bogatyrs and Rulers: Folklore Characters in the Ethnic Identity and Religious Practices of the Vyatka Mari // *RUDN Journal of Russian History*, – 2023. 22 (4), pp. 532-545. <https://journals.rudn.ru/russian-history/article/view/37288/22959> doi: 10.22363/2312-8674-2023-22-4-532-545 (accessed on: 05.10.2024).
14. Grand-Clement S. Digital Learning: Education and Skills in the Digital Age // *RAND Europe*. – 2017. – P. 23.
15. Hastings M. Why are culture sharing activities important for young learners? – 2021. – *Қолжетімді*: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>. (accessed on: 10.10.2024)
16. Hendrith M. The effects culture and communication have on businesses. – 2021. – <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>. (accessed on: 03.09.2024)
17. Karin E., Chebotarev, A. The policy of Kazakhization in state and government institutions in Kazakhstan // *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – 2022. – T. 80. – *Қолжетімді*: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 29.09.2024)
18. Mabovula N. N. The erosion of African communal values: A reappraisal of the African Ubuntu philosophy // *Inkanyiso: Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2021. – T. 3, №1. – P. 38-47. – DOI: <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>. (accessed on: 29.09.2024)
19. Ploder A., Hamann, J. Practices of Ethnographic Research: Introduction to the Special Issue // *Journal of Contemporary Ethnography*. – 2021. – T. 50, №1. – P. 3-10. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0891241620979100>. (accessed on: 01.10.2024).
20. Nassimov, M. O. The Relationship between Religious Identity and Ethnic Identity: Views of Russian Scientists // *Religiovedenie*. – 2024. T 2024, №4. P. 7.
21. Oka N. Nationalities Policy in Kazakhstan: Interviewing Political and Cultural Elites // N.Masanov et al. (eds) *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – Japan, 2002. – *Қолжетімді*: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 13.10.2024)
22. Yurasov, I.A., Yurasova, O.N. Confessional and religious identities: Ethnos. discourse. // *Religiovedenie*. – 2020. №4, P. 108-118. <https://religio.amursu.ru/images/Volumes/2020/4/11--.pdf> doi: 10.22250/2072-8662.2020.4.108-118 (accessed on: 11.10.2024)
23. Tie, Cuixiang; Hou, Yongkang; Lei, Yueqiu. Impact of consumer ethnocentrism on China-Chic product consumption: a multigroup analysis of ethnic attributes // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2024. T 12, №1. P. 10. (accessed on: 29.10.2024)
24. Pliskin N., Romm, T., Lee, A. S., Weber, Y. Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems // *Computer Journal*. – 1998. – T. 36. – P. 143–152.
25. Sabatini F. Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena // *Kyklos*. – 2012. – T. 65, №1. – P. 111-131.
26. Nikiticheva, A.O. Ethnic and Religious Factors in the Russian Census as Local Muslims of the Moscow Region Understand Them // *Etnograficeskoe Obozrenie*. – 2022. №4, P. 192-208. <https://ras.jes.su/-149https://ras.jes.su/ethnorev> doi: 10.31857/S0869541522040108 (accessed on: 12.10.2024).

References:

1. Qazaqstan-2050 strategiyası: *Qalıptasqan memlekettin jana sayasi baGıty*: Qazaqstan Respublikasının Prezidenti – Elbasy N. A. Nazarbaevtin Qazaqstan xalqyna Zholdaıy. – Astana, 2019 jylGı 14 jeltoqsan.
2. 2021 jylGı Qazaqstan Respublikasının halqynyn ulttyq sanagynyn qorıtyndylary. <https://stat.gov.kz/upload/medialibrary/e62/b1e0sokkht34a1iyu2qdmu30dayt6sz1/%D0%9A%D1%80%F.pdf> (accessed on: 02.10.2024).
3. Abikenov Zh. O. *Madeniettanudı zertteudegi semiotikalıq tasildin adisnamalyq principteri* // QazUU habarshysy. Dintanu seriyası. – 2018. – №4(15). – B. 42-48. – Qolzhetimdi: <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. – DOI: <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187>. (accessed on: 03.10.2024).
4. Gabitov T. Kh., Zatov, Q. A. *Qazaq madeniyetinin rukhani kenistigi*. – Almaty: Raritet, 2013. – 225 b.
5. Masanov N. *Perceptions of ethnic and all-national Identity in Kazakhstan* // *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – 2002. – T. 51, №7. – P. 47-85. – Qolzhetimdi: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/index.html>. (accessed on: 29.09.2024)
6. Astvatsaturova M. A. *Etnikalyq identichnost' i etnomadeni identifikaciya kak social'dyq markery* // *Grazdandyq identichnost' i patriottyq tarbieleu poliethnikalyq regione: materialdar 52-j ezhegodnoy gylmi-adistemelik konferenciya*. – 2007. – S. 35.
7. Alaguev, M.V., Galyapina, V.N. *The Role of Social Identities in the Choice of a Spouse from Another Culture: A Cross-Regional Analysis* // *Psychology, Journal of the Higher School of Economics*. – 2022. 19 (2), P. 259-277. <https://psy-journal.hse.ru/2022-19-2/670752713.html> doi: 10.17323/1813-8918-2022-2-259-277 (accessed on: 03.10.2024).
8. Taylor E. B. *Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture* // *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. – 2014 – T. 11. – P. 401–405. – DOI: 10.2307/2841767.
9. Adam-Troian J., Wagner-Egger, P., Motyl, M., Arciszewski, T., Imhoff, R., Zimmer, F., et al. *Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity* // *Political Psychology*. – 2021. – T. 42. – P. 597–618.
10. Chiulli A. T. *You need to know for the digital age*. – Qolzhetimdi: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>. (accessed on: 30.10.2024)
11. Shtyrkov, S. *Fear and loathing in North Ossetia: how ethnic activism can turn into religious nativism* // *Religion, State and Society*. – 2023. №51 (1), P. 83-101. <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/09637494.asp> doi: 10.1080/09637494.2023.2172977 (accessed on: 11.10.2024).
12. Ford D. P., Connelly, C. E., Meister, D. B. *Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership* // *IEEE Transactions on Engineering Management*. – 2023. – T. 50. – P. 8–25.
13. Ustyantsev, H.Yu. *Bogatyr and Rulers: Folklore Characters in the Ethnic Identity and Religious Practices of the Vyatka Mari* // *RUDN Journal of Russian History*, – 2023. 22 (4), pp. 532-545. <https://journals.rudn.ru/russian-history/article/view/37288/22959> doi: 10.22363/2312-8674-2023-22-4-532-545 (accessed on: 05.10.2024).
14. Grand-Clement S. *Digital Learning: Education and Skills in the Digital Age* // *RAND Europe*. – 2017. – P. 23.
15. Hastings M. *Why are culture sharing activities important for young learners?* – 2021. – Qolzhetimdi: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>. (accessed on: 10.10.2024)
16. Hendrith M. *The effects culture and communication have on businesses*. – 2021. – <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>. (accessed on: 03.09.2024)

17. Karin E., Chebotarev, A. The policy of Kazakhization in state and government institutions in Kazakhstan // *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – 2022. – Т. 80. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 29.09.2024)
18. Mabovula N. N. The erosion of African communal values: A reappraisal of the African Ubuntu philosophy // *Inkanyiso: Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2021. – Т. 3, №1. – P. 38-47. – DOI: <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>. (accessed on: 29.09.2024)
19. Ploder A., Hamann, J. Practices of Ethnographic Research: Introduction to the Special Issue // *Journal of Contemporary Ethnography*. – 2021. – Т. 50, №1. – P. 3-10. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0891241620979100>. (accessed on: 01.10.2024).
20. Nassimov, M. O. The Relationship between Religious Identity and Ethnic Identity: Views of Russian Scientists // *Religiovedenie*. – 2024. Т 2024, №4. P. 7.
21. Oka N. Nationalities Policy in Kazakhstan: Interviewing Political and Cultural Elites // N.Masanov et al. (eds) *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – Japan, 2002. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 13.10.2024)
22. Yurasov, I.A., Yurasova, O.N. Confessional and religious identities: Ethnos. discourse. // *Religiovedenie*. – 2020. №4, P. 108-118. <https://religio.amursu.ru/images/Volumes/2020/4/11--.pdf> doi: 10.22250/2072-8662.2020.4.108-118 (accessed on: 11.10.2024)
23. Tie, Cuixiang; Hou, Yongkang; Lei, Yueqiu. Impact of consumer ethnocentrism on China-Chic product consumption: a multigroup analysis of ethnic attributes // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2024. Т 12, №1. P. 10. (accessed on: 29.10.2024)
24. Pliskin N., Romm, T., Lee, A. S., Weber, Y. Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems // *Computer Journal*. – 1998. – Т. 36. – P. 143-152.
25. Sabatini F. Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena // *Kyklos*. – 2012. – Т. 65, №1. – P. 111-131.
26. Taylor E.B. Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture // *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. – 2014 – Т. 11. – P. 401–405. – DOI: 10.2307/2841767.
27. Nikiticheva, A.O. Ethnic and Religious Factors in the Russian Census as Local Muslims of the Moscow Region Understand Them // *Etnograficeskoe Obozrenie*. – 2022. №4, P. 192-208. <https://ras.jes.su/-149https://ras.jes.su/ethnorev> doi: 10.31857/S0869541522040108 (accessed on: 12.10.2024).

FTAMP: 04.51.03

DOI:10.51889/2959-6270.2025.89.1.004

А.Б.Сарыбаева ^{1*}, А.Ж.Мукажанова ¹
^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚҰМАР ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІКТІң ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Құмар ойындарға тәуелділік – қоғамдағы ең басты ойландыратын әлеуметтік мәселенің бірі. Оның жеке адамдарға және жалпы қоғамға ықпал ететін үлкен әлеуметтік салдары бар.

Бұл мақалада құмар ойынның әлеуметтік салдарын лудоманиялық зерттеулерді талдау арқылы ұғыну бағытталған.

Зерттеудің мақсаты – құмар ойынның әртүрлі әлеуметтік салаларға, атап айтқанда, денсаулық сақтау, экономика және отбасы институтының әлеуметтік құрылымына ықпалын сипаттайтын деректерді жинақтап, талдау.